

ДРЖАЊЕ ЦЕТИЊАНА ПРЕД НЕПРИЈАТЕЉСКИМ ЦИЈЕВИМА

Констатација да је 13-јулски устанак „јединствен феномен у историји Другог свјетског рата у поробљеној Европи, у коме је дошло до складног споја између традиционалног и интернационалног, ослободилачког и револуционарног“, у најпунијем смислу је потврђена на овом подручју. Био је то свенародни оружани отпор против окупатора у Југославији, а може се слободно рећи и у Европи. И, што је посебно важно истаћи, 13-јулски устанак је отпочео онда када су фашистичке силе биле на врхунцу своје моћи, и то управо у Црној Гори, у којој је постојао један од најблажих окупационих система у Европи. Упркос свему томе, црногорски народ је масовно устао на оружану борбу против италијанског окупатора, у којој је узело учешћа око 32.000 бораца, међу којима је било око 1.800 комуниста.

Масовност, брзина којом су мобилисане народне снаге, тајност и почетни успјеси, у којима су устаници за неколико дана избацили из строја 4.800 окупаторских војника и официра и заробили огромни ратни материјал, поставили су фашистичку Италију пред крупне стратегијске проблеме. У првом реду озбиљно је пољуљан ауторитет Италије, као окупационе силе на Балкану, а с друге стране постојала је бојазан код окупатора да се пожар устанка не прошири и на сусједне територије. Због тога је услиједила одлука италијанске владе и Врховне команде да се најхитније упуте шест дивизија у Црну Гору за гушење устанка. Ангажовање толиких снага италијанске окупаторске регименте на територији Црне Горе имало је стратегијске посљедице за остале свјетске фронтове, а у првом реду за Источни фронт, за који је Мусолини већ био донио одлуку да упуте један корпус.

Команданти дивизија „Таро“ и „Месина“ добили су од команде окупационих трупа у Црној Гори наређење о истребљењу црногорског народа. Размишљајући о свему томе, командант Алесандро Пирцио Бироли је закључио: „Умирити Црногорце то је исто као да орете море!“ С таквим сазнањем, и с бијесом, у наређењу је посебно нагласио: „Мрзите овај народ. Ово је онај исти народ против којег смо се вјековима борили на обалама Јадрана. Убијајте, стријељајте, палите и уништавајте овај народ!“

Сходно добијеним упутствима окупатор се ухватио у коштац, на живот и смрт, са црногорским народом, којег је могао окупирати, али не и покорити. То су потврдили многи синови и кћери слободарске Црне Горе који су, с пјесмом на уснама, одлазили у смрт, који су својом хра-

брошћу надмашили и опјеване јунаке, који су ушли у славу, историју и гроб – да би свијетлили из времена у будуће вријеме, да би опомињале њихове ријечи посљедњи пут изговорене на готово свим меридијанима Земљине кугле, а најјаче и најстраственије на родној груди, коју су на-топили својом крвљу.

Збуњени оним што се збило у рану зору 13. јула 1941, изненађени „дрскошћу“ народа коме су они „донијели слободу“, италијански окупатори су се тек после неколико дана дали у потјеру за устаницима по црногорским селима.

Цетиње је у тим постустаничким данима постало централно мјесто у које су италијанске хорде хватале и доводиле борце и родољубе из разних крајева Црне Горе, а затим их затварали, мучили и убијали.

Прва жртва непријатељске одмазде на Цетињу пала је већ 14. јула 1941. Био је то Митар Милов Мартиновић, земљорадник из Бајица. У намјери да се прикључи осталим устаницима из Бајица, који су се у то вријеме налазили у бајичкој планини, на падинама Ловћена, кренуо је под пуном ратном опремом од своје куће и не слутећи да му се непријатељ налази у непосредној близини. Тек што је учинио неколико корака упао је у канџе италијанске фашистичке патроле, која га је буквално разлијела на бајонете и тако измасакрираног оставила на мјесту званом Граб, почивалу изнад Бајица.

Истога дана био је тешко рањен Милутин Мартиновић, који је упућен у Цетиње са задатком да извиди конкретну ситуацију. Њега су сестре и мајка пренијеле у Бајице, а одатле, илегалним каналом, у цетињску болницу „Данило I“. Тек што је био мало залијечен, Милутин је побјегао из болнице и прикључио се бајичком партизанском одреду. На дан формирања Четврте пролетерске црногорске бригаде он се нашао у њеном борбеном строју. Погинуо је почетком 1944. као интендант 2. батаљона Четврте пролетерске.

Деветнаестог јула 1941. на Цетињу су стријељани браћа Блажо и Перо Стругар, из Горњег Цеклина; Блажо је био, у младости, официр црногорске војске.

Ускоро затим на Цетињу је образован Ванредни војни суд, који је почео изрицати временске и смртне казне. Прво суђење обавио је 22. јула 1941. Том приликом су на смрт осуђени и истога дана стријељани Леон Леви и Васо Ковачевић. Међутим, и поред редовног рада Ванредног војног ратног суда, Италијани су на Цетињу понекад убијали патриоте и без икакве судске процедуре. Тако су, 26. јула исте године, стријељали Милутина Ђеранића, занатлију и Андрију Шофранца, оба из Цетиња, под оптужбом да су умијешани у завјеру која је наводно откривена у граду.

Италијанске казнене експедиције повремено су одлазиле у потјеру за устаницима по околним селима. Међу првим на удару нашло се село Бјелоши, недалеко од Цетиња. Опкољени у рану зору 21. јула 1941, Бјелоши су се нашли у безизлазној ситуацији. Изашли су пред знатно надмоћнијег непријатеља у ишчекивању одлуке. Они италијански војници

који су у току устанка били заробљени па пуштени, сада су тражили и препознавали учеснике у устанку.

Лука Јовановић и Лука Перовић, и да су хтјели, нијесу се могли скрити. Препознали су их и издвојили. Божо Јовановић, видјећи што чине, не издржа но викну: „Зборих ли вам ја да стучемо ту жгадију, да нас данас не проказује!“ Црнокошуљаши, изненађени гласом који пресјече муклу тишину, јурнуше к њему и ухватише га.

Свезане, сву тројицу су довели у Богданов крај. У злогласни цетињски затвор који ће током читавог рата бити и остати станиште многобројним родољубима Црне Горе. И посљедње почивалиште пред пут у смрт или неизвјесност, у далеке и немилосрдне логоре.

Ванредни ратни окупаторски суд, који је засиједао 30. јула, није имао много посла. Пресуда се знала и прије него су сјели и саслушали оптужене. Знали су је и црногорски родољуби и нијесу били изненађени када су чули како се њих тројица „због напада на италијанске оружане снаге осуђују на смрт стријељањем“.

Да би уплашили Цетињане, Италијани су наредили да стријељање буде јавно и да сав народ буде присутан. Ако не милом, оно силом, чак и тенковима натјеран.

Масом проструја глас: „Воде их!“ Чим су изашли на свјетлост дана, погледавши лијево – десно, схватише да окупатор хоће њиховом смрћу да застраши, да страх у кости утјера онима којима је смрт била чешћи гост него иједан други. Па онако како су у данима дугим, слободни на обронцима Ловћена, за стадима или на сједницима знали, кликнуше у један глас:

„Дуни вјетре мало од Неретве,
Па растјерај с Црне Горе таму...“

Пјевајући, прилазећи поносно онолико и онако како то може свезан човјек, дођоше до мјеста гдје ће остати и живот оставити. Италијани хоће да им свежу очи. „Ни наше Црногорке то не би дозволиле“, вичу у сав глас.

Стоје усправни и даље пјевају, гледајући италијанске војнике како се припремају, намјештају како то доликује стрелачком воду, али збуњени. На команду „Пали!“, двојица италијанских војника су у несвијест пали. Опет команда и одјек другог плотуна. Ђаво ће га знати како то стријељају ови италијански војници, јер Божо Јовановић стоји још на ногама, над мртвим друговима. Њихова тијела, свезана за његов коноп, висе беспомоћна. А онда рањени Божо виче: „Пуцајте, кукавице! Кад бисте мени пали шака, не бих вас мрцварио!“ У то одјекну и трећи плотун. Паде Божо уз другове. Сада им прилази официр и, због сваке сигурности, „притврђује“ револвером оно што су пушчани плотуни, последије толико мука, већ били докончали.

Ниједи Цетињани, нечујно, као да не повриједе тројицу храбрих, враћају се својим домовима.

Вијест о смрти тројице родољуба из Бјелоша брзо је стигла у све крајеве Црне Горе. То је био глас и зов свима који не желе свету слободу пред окупатором да жртвују.

Видећи каквог је одјека имало јавно погубљење тројице родољуба у Црној Гори, Италијани – осим у изузетним приликама – више нијесу поновили ту грешку.

Италијанске казнене експедиције и даље су неуморно претраживале терен на ширем подручју Цетиња, изненадно упадајући у околна села и засеоке. Тако је било и последњег дана јула 1941, када је једна италијанска војна формација, у раним јутарњим часовима, изненадно упала у Горнич, засеок села Бајица, надамак Цетиња, и том приликом похватала неколико устаника, од којих је тројицу препознала као учеснике у 13-јулском устанку и на лицу мјеста их стријељала 31. јула 1941.

Стријељани су: Светозар – Свето Ников Мартиновић, студент права и предратни члан Партије, Блажо – Бајо Милов Мартиновић, поручник бивше југословенске војске и Мираш Ников Мартиновић, земљорадник са Горнича. Њих тројица својим јуначким и пркосним држањем на губилишту могу служити као свијетло примјер како се треба држати пред непријатељем, свјесно дајући животе за слободу свога народа. Гледајући смрти у очи, њих тројица су се понашали храбро и достојанствено. Тако је Свето на губилишту, уочи стријељања, пјевао револуционарне пјесме, пркосно узвикујући: „Пуцајте, ниткови, ово су комунистичке прси!“ Када је италијански официр покушао да потцијени Блажа, као официра бивше југословенске војске, овај га је пљнуо и снажним ударцем ноге онесвијестио. Док су Свето и Бајо, сваки на свој начин, пркосили фашистичким егзекуторима, дотле је Мираш тим безумним сијачима смрти мирно гледао у лице, стављајући им на тај начин до знања да презире и њих и сами смртни чин. Тако су пала тројица храбрих родољуба, пред чијим јуначким држањем се ледила крв у жилама бездушним целатима. На том мјесту данас се налази споменик, на коме је исписан следећи текст: „У знак сјећања на јуначку смрт првобораца Мартиновића Светозара Никова, Баја Милова и Мираша Никова које је на овом мјесту италијански окупатор стријељао 31. јула 1941. године.“

Међу онима који су, послје осеке устанка, пали у непријатељске руке био је и седамнаестогодишњи Митар Јоков Јовићевић из Чешљара, села недалеко од Ријеке Црнојевића. Проводећи га кроз село, Италијани сасвим случајно свратише у Митрову кућу, у којој нађоше његовог оца Јока. Кад дознаше да је то Митрова кућа, Италијани одлучише да га стријељају баш ту, на кућном прагу и пред очима његовог оца. Како се у том тренутку осјећао Митров отац Јоко није тешко погодити. Међутим, и у тако тешком тренутку, он скупи последње атоме своје снаге и упути своје сину ријечи охрабрења: „Сине, гини мушки на кућном прагу! Покажи душманима како су твоји преци плаћали слободу кроз вјекове!“ Митар схвати и прихвати очеву поруку, испрси се што је више могао, раздрљи своје младићке груди, парајући и последње остатке већ дотрајале

кошуље. У то га стиже рој куршума и Митар храбро паде на кућном прагу, изрешетан непријатељским куршумима.

Истога дана кад и Митар Јоков Јовићевић, у италијанске руке паде и Машан Петричевић. Њега Италијани одведоше на Цетиње, у нади да ће га присилити да ода своје другове и да му тамо суде. Међутим, и поред добро увјежбаних метода мучења, од Машана ништа нијесу могли дознати. Једно од посљедњих питања које су му италијански иследни органи поставили гласило је: „Гдје се налазе твоји другови?“ Машан им је одговорио: „Нећу да кажем, јер сам комуниста!“ Сви даљи покушаји италијанских иследних органа да од Машана Петричевића изнуде било какво признање били су узалудни, те и њему по кратком поступку пресудише.

Село Мајстори, насељено само братством Кустудија, недалеко од Његуша, листом је учествовало у 13-јулском устанку. Први су успјели, заједно са Чаворима, да ликвидирају посаду италијанских војника на Ивановим коритима, испод Ловћена.

Без обзира на то што је у вријеме избијања устанка међу Кустудијама било и неколико чланова Партије, њихов вођа и угледник био је стари Машо Михов. У Катунској нахији сматрали су Маша за једног од умнијих сељака, па су му често долазили по савјет.

Чувши за погибију своје посаде, дивизија италијанске војске, у знак одмазде, изненада опколи село Мајсторе и похвата готово све становнике. Том приликом је употријебљена и авијација и Мајстори су, највјероватније, прво не само црногорско већ и југословенско село које је бомбардовао окупатор. Том приликом погинуло је неколико дјецe и стараца, а село је спаљено и уништено до посљедњег камена.

Све становнике села Италијани су постројили у двије врсте – дјецу, омладину, жене, старце и одрасле мушкарце заједно. А онда издвојише Мила Бошкова Кустудију, члана Партије и једног од организатора акције којом је ликвидирана италијанска посада под Ловћеном. Одмах му је притрчао један карабињер и из све снаге распалио га кундаком испод кољена, да га на тај начин онеспособи да покуша било што и било какав бјег. Потом су наставили да га туку чиме су стигли и како су могли.

Мило, иако везан, пружао је дивовски отпор и ногом врло снажно закачио једног од мучитеља. А онда се надао у бјег, и да није било тешких војничких цокула, можда би се спасио. Само му је корак недостајао да умакне у живот, али га онда стиже и покоси италијански рафал.

Одмах по Миловој погибији Италијани су издвојили и на Цетиње одвели десеторицу Кустудија. Довели су их везане и измучене у италијански гарнизон и ту наставили да их туку.

Квислиншкој црногорској влади, „полудневној краљевини Црној Гори“, било је познато колико је у овом крају утицајан Машо Михов, а знали су да је близак сарадник комуниста. Но, то им није ни најмање сметало да покушају да га придобију на своју страну. На тај приједлог он им одговори: „Не могу на обије стране! Пошао сам с онима који иду

путем старих Црногораца... А за мене је комуниста свако ко се бори за слободу свога народа.“

Немајући избора, наговорили су Италијане да га они убјеђују, позивајући се на пријатељске везе њиховог и црногорског народа, преко бившег црногорског краља. И онда, као у оној познатој причи Марка Миљанова о Ђуљи и Ивези, Италијани му, као потомку старог и угледног црногорског барјактара, нуде барјак за којим ће поћи Италијани и њихове слуге на оне с којима је Машо био у 13-јулском устанку.

Машо Михов се презриво насмијеши, па рече: „Оканите се ћорава посла! Та прича ни за дјецу није; гдје бих ја укаљао себе и своје потомство, и издао браћу Црногорце!“

Кад видјеше да им ништа не помаже и да их изврће руглу, Италијане изда стрпљење и наставише још жешћим, још страховитијим мучењем заробљених Кустудија. Један од мучених, Блажо Илијин, по причању једног свједока, успио је – иако везан, да зубима дохвати италијанског фашисту за нос. Потом су њега и Мирка Ивова буквално претукли и на носилима изнијели до губилишта. Ту су сви заједно, с пјесмом на уснама, коју је само рафал прекинуо, остали у крви браћа Кустудије.

О храбром држању Јола Врбице, студента права из Његуша, члана Партије и секретара Мјесног комитета СКОЈ-а од 1937. године, пред италијанским фашистичким ратним судом и до данас су сачувани многи записи и сјећања очевидаца, која о њему говоре у суперлативима.

Кад му је саопштена смртна казна, Јоле је фашистичким егзекуторима достојанствено рекао: „Ви ћете стријељати једно трошно тијело, али устанак нећете угушити. Устанак ће расти и побиједити...“ А затим је одбио да прими причешће предсмртно, одгурнувши свештеника, који је био задужен да Јола Врбицу причести.

Палећи, жарећи и убијајући без милости, једна казнена експедиција се спусти на Добрско Село, код Цетиња. Прва брига била им је да дознају име дрзника који је окупио Добрљане уочи устанка, израдио план напада на Италијане и повео партизанску чету у бој.

Италијанска команда на Цетињу била је обавијештена да се тај црвени фанатик зове Видо Сјеклоћа и да су га његови сељани изабрали за командира партизанске чете. Фашистички егзекутори блокираше село, опколише Видову кућу и ускоро савладаше отпор младог учитеља.

У цетињском затвору му попритегоше ланце на рукама, а ставише му их и на ноге. Од ланаца му поцрњеше и ноге и руке. Ни воде ни хране није добијао, а једнако им је пркосио. Умјесто признања, мучитељима је рекао: „Иако сте ми сломили и измождили тијело, неће вам успјети да сломите комунистички морал.“ Његова посљедња порука гласила је: „До посљедњег даха ћу издржати, никога нећу одати!“ И одржао је ријеч.

Кад фашисти доведоше Вида Сјеклоћу у подножје чувеног цетињског стратишта, Ђиновог брда, он прикупи посљедњу снагу и запјева. Његову пјесму прекинуше пушчани плотуни. Паде млади учитељ Видо Сје-

клоћа у подножју Ђиновог брда. Његово тијело, умјесто црне земље, прекрише прве децембарске сњежне пахуљице ратне 1941. године.

Средином 1942. фашисти су ухватили групу партизана. Међу ухаћеним били су и Војин Ражнатовић, студент из Цетиња, и Бошко Стругар, неустрашиви јунак из Улциња. Фашистички суд их је осудио на смрт стријељањем.

Војин Ражнатовић, организациони секретар Мјесног комитета КПЈ Цетиње и политички комесар батаљона „Бајо Пивљанин“, пред само стријељање успио је да напише и достави писмо родитељима, који су до тада већ били изгубили двојицу својих синова. Оно је по много чему изузетан примјер комунистичке племенитости, хероизма, сабраности и хладнокрвности човјека који мушки гледа смрти у очи. Свјестан за шта се бори и за што даје свој млади живот, он 18. јуна 1942. поручује својим најближим:

„Драги родитељи, браћо и сестре,

Сигурно вам је познато како сам, заједно са још дванаест другова, допао руку непријатеља нашега народа и његове слободе, за коју сам се читавог свог живота борио часно и непошtedно. И ево, најзад, за слободу и бољи живот мог драгог црногорског народа дајем и свој живот.

Што ћу да умрем за свој народ, чини ми част и с пјесмом на устима поћи ћу у земљу, увјерен да ће ме народ осветити као свог часног и поштеног сина који није жалио од себе дати све, своју крв, свој живот – за његово добро и бољу и срећнију будућност...“

На крају опширног писма, Војо Ражнатовић поручује: „На концу апелујем на вас задњи пут да будете храбри и поносни и да се мушки држите и издржите сва ова зла, те да заједно са црногорским народом доживите боље и срећније дане.

Нека тако буде, драги мој оче, мајко, браћо и сестре! Сад примите посљедњи поздрав и посљедње збогом од вашег сина и брата Војина.“

Пред стријељање одбио је свештениково „покајање пред Богом“ и рекао му: „Ја се једино могу исповиједити пред Партијом у коју вјерујем, а моја једина религија је марксизам.“

Анка Дабелић, јединица, била је све на том и таквом свијету оцу Перу, пекару из Ријеке Црнојевића.

Почетак је децембра 1943. Италијане су замијенили Њемци, гестаповци, који су хапсили на све стране. Ријека Црнојевића није далеко од Цетиња. Са осталим родољубима у злогласном цетињском затвору нашао се и пекар Перо Дабелић, са осамнаестогодишњом кћерком Анком.

У зору 9. децембра, у још мутни расвит, затворска капија је јекнула. Четворица гестаповца на мотоциклима, за којима су клизила два камиона пуна жандарма, окренула су ка Хумцима гдје су четници већ копали раку, велику заједничку гробницу за родољубе који ће тога јутра бити стријељани. Њемци, по свом уходаном и опробаном раду на смрти, имали су све до детаља разрађено. Изводили су групу родољуба и ликвидирали. У томе су им обилато помагали четници.

С групом од десет ухваћених партизана воде и Пера Дабелића. Кћерка Анка је на другом крају строја, који је требало да посматра и да упамти како ће проћи свако ко се бори против велике Њемачке. Кад је дјевојка чула да су јој прозвали оца, јурну кроз жандарме право ка њему, загрли га, иако су покушали да је одвоје. У то одјекну пјесма коју прихвати и прекобројна за смрт. Чуше се и пароле и повици.

Груну рафал који, зачудо, надјача снажан женски глас. Храбра омладинка Анка кликтала је псујући издајнике, извикивала пароле у којима су четници добијали заслужене ријечи.

Четнички мајор Марушић, збуњен свим тим, нареди да се прекине палба. Прије рањеној али усправној дјевојци која је стајала над мртвим оцем и поче неком палицом да је лупка по лицу. Она скупи посљедње дјелиће снаге и плуну га међу оба ока. Мајор одскочи у страну и нареди да се настави палба.

Покошена рафалом, Анка Дабелић је пала у загрљај своме оцу који ју је бескрајно волио.

Кад су храброј партизанки Марији Милошевој Мартиновић, из Бајица код Цетиња, саопштили да ће у зору бити стријељана – јер таква је пресуда – она је одговорила: „Пљујем ја на вашу пресуду! Народ ће побједити. Није ми стало што ћете ме стријељати прије зоре, само да ми је ноћас у овој ћелији да исплетем дјечи чарапе...“ Умрла је са том жељом.

Имао је само двадесет година када је преузео једну од најтежих, а истовремено, за идеале за које се борио – најзначајнијих обавеза. Постао је Гојко Крушка партизански обавјештајац у фашистичком гнијезду, усред Цетиња, у своме родном граду, у којем је растао од оног 22. августа 1922, када је угледао бљештаву, толико пута опјевану свјетлост некадашње црногорске престонице.

Гојко је рођен у службеничкој породици, а био је истински пролетер. Умро је као један од најмлађих руководиоца СКОЈ-а и најмлађи народни херој свога краја.

За релативно кратко вријеме, дјелујући као прави „четник“ међу онима који су то заиста били, успио је да докучи многе добро чуване тајне италијанских окупатора, а касније, послвије септембра 1943. и Мусолинијевог краха, ушао је у тајне њемачке обавјештајне службе.

Та драгоцену обавјештења, толико значајна онима с којима се једнички борио против истог непријатеља, достављао је утврђеним и веома сигурним каналима. Или је, бар, тако вјеровоа све до оне ледене децембарске вечери 1943. када је, послвије интензивне пратње, упао у клопку. У руке оних који су само сумњали да им он, можда, није лојалан, и који су се у то коначно, током суђења и приликом извршења пресуде, увјерили.

Групи агената придружила се и гестаповска патрола. Гојко Крушка и двојица другова, изненађени препадом, били су немоћни. Једино им је било преостало да покушају да униште, колико је могуће, илегални материјал, спискове другова и сл. – да се не би нанијела огромна штета партизанском раду у позадини.

У Богданов крај, злогласни цетињски затвор, довели су и Гојка с друговима. Ријечи су немоћне да опишу мучења каквим су подвргавани, посебно Гојко, да би било шта признали и било кога одали. Једино што је Гојко Крушка стално понављао било је: „Од мене нећете ништа сазнати! Све што сам радио – радио сам сам...“

Данима су га мучили. Чак су му на главу стављали гвоздену кацигу коју су матицама пристезали, док су му кости пуцале и крв липтала изазивајући најјезивији бол. Ни то није помогло. Један од полицијских агента, Гојков вршњак који је с њим учио у цетињској гимназији, кезећи се, принесе му нож. Видјећи га, муке надљудске да прекрати, свом снагом, свим остацима непретучене силе, Гојко суну к ножу. Али, агент се трже, додајући му: „Нећеш нам, Гојко, тако лако умријети!“

А онда, досјетивши се, потражи други начин. Пошао је у сусједну собу и нож којим је пријетио Гојку загријао до усијања, онда му усијано гвожђе метну међу беспомоћне зубе, наређујући свом вршњаку, несућеном другу, да стеже и стеже. Што више и што јаче...

Прскали су Гојкови зуби, али без крика. Трпио је. Само му се на лицу оцртавала страшна бол коју је јуначки подносио.

Ни то није помогло да Гојко ма шта каже. Запријетили су да ће забадати клинце под нокте његових изубијаних руку.

„Ни то вам неће вриједети...“, једва је, кроз изубијана и изгорјела уста, проговорио Гојко Крушка.

Разбијешњени, наставили су бјесомучно да га туку. Онако полумртвог, бацили су га у хладну ћелију поливајући га леденом водом – да би га повратили, да би га поново мучили и мучили...

Све им је било узалуд. Гојко Крушка остао је оно што је и био: бесмртни херој, бесмртни и доживотно одани члан КПЈ!

Гојков разговор са предсједником њемачког пријеког суда је посебна прича. На питање да ли је и од када комуниста – Гојко је одговорио: „Комунист сам од оног дана 1937. године када сам први пут прочитао Комунистички манифест.“

С таквим младим човјеком окрутни Њемци нијесу могли баш лако да изађу на крај оним споредним, мучитељским путем. Стога су га агенти и њихови моћни господари предали на даљу надлежност с пропратним актом: „Цио предмет доставља се у надлежност полицији Вермахта“.

Прво питање судије њемачког пријеког суда, Гајсингера, односило се на везу Гојка Крушке са двојицом другова. „Ја немам никакве везе с њима!“, одговорио је и с презиром окренуо главу од судског вијећа. „Сједите пристојније!“, опоменуо га је предсједавајући. „Како год сједим, ја сједим у својој земљи!“, рекао је Гојко љутито. „А ви, предсједниче, будите увјерени да нећете ни сами још дуго овдје сједјети и судити по вашем ћефу. У земљи која није, нити икада може бити ваша!“

Суд је, видјевши да од било каквог редовног саслушања нема користи, изрекао пресуду – смртна казна вјешањем.

Кад му се још једном обратио предједавајући: „Која је ваша последња жеља?!“, Гојко му је одговорио: „Ваша пропаст!“

Ко зна што је у том тренутку мислио, тек, мајор Гајсингер је устао и понудио Гојка цигаретом. „Као што мрзим и презирем вас и ваш нацизам, тако презирем и мрзим ваше цигарете!“

Потом је Гојку наређено да потпише пресуду. Он је то одбио рјечима: „Никад и никакву пресуду! Потписао бих пресуду ваше тоталне погибије!“

Напуштајући затвор, Гојко Крушка гласно довикну онима који су у њему остали: „Другови, издржите до краја! Поздравите наше кад доћу и реците им да сам се држао онако како доликује!“

На путу од ћелије до вјешала, пјевао је Гојко Крушка: „Са Ловћена кличе вила, Црна Горо, мајко мила!“ А онда још јаче: „О, четници, црни врани, црни ће вам доћи дани!“

У камиону га целати туку. И последње остатке зуба су му избили. Док су га скидали с камиона и приводили вјешалима, један од агената рече: „Видиш, Гојко, ми успјесмо тебе прије да смакнемо!“ На то му Гојко одговори: „Ја гинем за слободу као частан Црногорац, а ви ћете гинути као највећи издајници свога народа!“

Гојко Крушка се примаче омчи па запјева. И наједном, Гојковим мукама би крај.

У „Црногорском вјеснику“ од 7. јануара 1944, на десетој страни, објављена је вијест под насловом „Високо признање Цетињској полицији“, у којој се каже: „Особљу Управе цетињске полиције, које свакодневно постиже значајне успјехе у напорном раду, пошло је за руком да прије кратког времена открије једну организацију комунистичких достављача, да је ухвати на послу и заплијени драгоцјени материјал.

Поводом тог и таквих успјеха Фелдкомандант, генерал господин Кајпер изволио је изразити своје нарочито признање за пожртвовану и одлучну службу полицијских органа и као видни знак тог признања изволио им је додијелити новчане награде и специјални додатак у животним намирницама.

Надамо се да ће ова висока пажња дати полета органима Управе полиције на Цетињу да наставе, са преданошћу и усрдан рад на обезбјеђењу јавног поретка, личне и имовинске сигурности нашег града.“

Међутим, никакве похвале и награде домаћим издајницима за учиње-на недјела и позив на нова звјерства нијесу помогле окупатору. Ништа није могло уплашити цетињске илегалце да не поћу свијетлим примјером хероја Гојка Крушке. Чак су се и најаполитичнији Цетињани гнушали оваквих злодјела цетињске квислиншке полиције. О томе најречитије говори следећи примјер.

Када се један полицијски агент, који је активно учествовао у ликвидацији Гојка Крушке, похвалио једном старом Цетињанину како им је њемачки генерал Кајпер, у знак захвалности за ревносну службу, додијелио награду у новцу и животним намирницама, набрајајући макароне,

грис, шећер, кафу, сапун и друго, овај крепки старац га презриво погледа, па му иронично рече: „Свега сте добили доста, а сапуна мало да оперете образ за прљаво дјело које сте урадили.“ Зар има теже осуде од ове, коју им је изрекао овај старац?

Милутин Лаковић био је, вјероватно, један од посљедњих који је погинуо на улицама Цетиња прије него је ослобођено. С тројицом талаца и двојицом другова превезен је до стратишта. До мјеста гдје ће, пред њемачким и четничким главешинама, бити објешен.

Док су још били у камиону, успјело му је да одвеже руке и ноге. Искочивши, дао се у бијег – право својој кући. Један из роја хитаца стиже га баш на прагу родног дома. Рањен паде. Притекоше други зликовци и претукоше га, а потом прекрише церадом. Неко од њих уђе и из куће изведе изнемоглу старицу, његову мајку, и упита је, полако откривајући Милутиново лице: „Би ли познала овога јунака, стара?“

Мајка Госпава се саже, пољуби синовљеве кржаве усне, помилова га по знојавој коси и без дрхтаја у гласу рече: „Само тако, синови моји, гините за слободу да се мајка може с вама поносити! Зато сам вас и родила, мили моји...“

На ове њене ријечи један од присутних четника замахну кундаком, готово да јој ту, над мртвим сином, смрска главу. Али га, зачудо, одгурну њемачки официр. Тражио је да му се објасни што је старица рекла. И сам збуњен оним што чу, њемачки официр стаде мирно и оштро, по војнички, поздрави храбру мајку партизанску, Госпаву Лаковић. И оде...

DJURO VATRIĆEVIĆ

COMMENT LES MONTÉNÉGRINS MOURRAIENT POUR LA LIBERTÉ

Résumé

Ce sont les mémoires de ceux, qui avec leur vaillance ont surpasser les héros chantés, et de ceux qui sont devenus célèbres par la victoire, l'histoire et le tombeau

– pour luire du temps au temps futur, pour citer leur mots qui ont été prononcés une dernière fois dans leur mère-patrie baignée de leur sang.

Partout dans l'Allemagne nazie et l'Italie faschiste surgissent des échafauds contre la liberté et la vie. Des camps de concentration surgissent également avec des méthodes perfectionnés, pour exterminer monstrueusement tout ceux qui sont de pensée libre ou humaine, et tout ceux qui ne sont pas rasciste ou proche d'eux.

Un réseau mortel d'invasion militaire et de police est mis en marche, pour exterminer le peuple Monténégrin. Des actes de barbarie disgraciés ont été commis par des expéditions punitives, ils liquidaient tout le monde sans exception, les vieux, les jeunes.

La fureur rasciste de haine s'est effondré d'une ardeur bestiale sur le peuple Monténégrin aux mains nues. Tot ceux qui étaient de libéralisme, tout ceux qui combattaient et qui se sont prononcés contre le natio-faschisme, tout ceux qui étaient patriotes, orgueilleux et intègres, se trouvant à la portée de l'occupant, ont été soumis a un effroyable terreur, aux actes de violence physique et pschichique, avant d' être destinés au voyage sans retour. Mais le moral était impétieux plus que jamais dans l'histoire de nos peuples.

Les combattants, les patriotes, les internés sont partis dans la mort avec le chant et le hurrah sur leur lèvres. Ils sont morts sur de nombreux champs stratégiques, polygones, et finissaient sur les gibets, mais avec une croyance brulante à la revolution, à sa victoire et à la victoire du bien sur la mal.